

HULIJA NAVARO

Snovi prošlih vremena

Prevela Bojana Veselinović

Beograd, 2015.

Tragedija

Nekoliko trenutaka su ćutali, svako sa svojim mislima. To im je prešlo u naviku, kao da im je taj ritual bio neophodan da bi se vratili u stvarnost.

– Mislim da je za danas dosta – rekao je Ezekijel osetno umornim glasom.

– U pravu ste, ja... Rekla bih da iskorišćavam vašu ljubaznost.

– Ne brinite, ovaj dugački razgovor oboma nam je od koristi.

– Od koristi? Nikada ga ne bih tako okarakterisala...

– Razmislite i videćete da sam u pravu. Šta kažete na to da sutra prošetamo po Starom gradu?

– Ako vi tako želite...

– Kada odlazite? Pretpostavljam da vam vaša organizacija neće dozvoliti da ostanete još dugo.

– Trudimo se da štedimo vreme i novac, ali, s druge strane, niko nam ne govori kako bi trebalo da obavljamo svoj posao.

– To znači da imate vremena.

Marijana slegnu ramenima. Otkako je stigla u Jerusalim, imala je osećaj kao da joj vreme leti, ali to joj nije predstavljalo problem, bar zasada.

– Zašto želite da prošetamo po Jerusalimu?

– Zato što ćete ono što želim da vam ispričam bolje razumeti ako se nađete u okruženju u kakvom su se ti događaji odigrali. Da li vam odgovara u deset, na ulazu u Crkvu Svetog groba?

Bila je iznenađena, ali rešena da se prepusti situaciji za koju joj se činilo da se otela njenoj kontroli.

– Biću tamo.

Kada je stigla u hotel, pozvala je Brisel. Mišel, izvršni direktor „Izbe-glica“, nije bio dobre volje.

Hulija Navaro

- Aleluja, živa si! – uzviknuo je zajedljivo.
- Naravno da sam živa, kakve su to gluposti? – branila se.
- Nisi nam se javila tri dana. Misliš li da si na odmoru?
- Daj, Mišele, nemoj da si takav, bila sam zauzeta. Nije lako organizovati se ovde. Ne mogu da napišem iscrpan izveštaj ako ne razgovaram s ljudima.
- Već si nedelju dana u Izraelu, koliko ti je još vremena potrebno? Čitavu zemlju možeš da obiđeš za jedan dan.
- Nije to tako jednostavno... Mada, prvi deo jeste bio. Palestinci su bili otvoreni za saradnju, ali Izraelci nas ne cene mnogo, nepoverljivi su.
- Dobro de. Kako ide?
- Osim službenih razgovora s ministrima i poslanicima, neophodno je da razgovaram i sa Izraelcima na terenu, i to je ono što sada radim.
- Da te ne znam, pomislio bih kako si se upustila u neku ljubavnu avanturu. Mada, ko zna... Hoće to kada neko radi „na terenu“.
- Pričaj u svoje ime – odgovorila je iznervirano.
- I, kad se vraćaš?
- Ne znam, možda za tri-četiri dana...
- Da ti ne bude malo? – upitao je sarkastično.
- Možda i hoće. Zvaću te.
- Dva dana i ni dan više. Ili ćeš naučiti da radiš na drugačiji način, ili te više nigde neću slati. U Ruandi si provela dva meseca, u Sudanu mesec dana, u...
- Pobogu!
- Marijana, to je samo posao, ništa više. Obavi ga najbolje što možeš, bez ličnog uplitanja. Nisi tamo otišla da bi rešavala sukobe. Hoću da vidim tvoj izveštaj na stolu u ponedeljak ujutro.
- Marijana nije imala vremena da odgovori, jer je Mišel prekinuo vezu.

Više grupa turista pokušavalo je da uđe u Crkvu Svetog groba. Vodič grupe Amerikanaca molio ih je da se ne razdvajaju. Brojnu grupu Španaca naokolo je vodio sveštenik. Nekoliko diskretno obučениh žena, za koje je Marijana pretpostavljala da su monahinje, sa ushićenjem je čekalo svoj red da uđu u crkvu.

Nervozno se osvrtna oko sebe, nadajući se da će ugledati Ezekijela. Rano je ustala i dugo je već lutala Starim gradom. U početku se popela do

Snovi prošlih vremena

Hramske gore, gde se uzdiže Omarova džamija. Posle toga posmatrala je Jevreje kako prilaze Zidu plača i udaljavaju se od njega.

Dok je hodala ka Crkvi Svetog groba, zabavljala se razgledajući šarolike prodavnice sa suvenirima za turiste.

Ezekijel je stigao tačno u deset. Iznenadila se kada je osetila da stoji pored nje.

– Nisam primetila kad ste stigli.

– Znam, zamislili ste se. Čak bih rekao da ste bili zabrinuti.

– Posmatrala sam ljude – odgovorila je.

Nije hteo da navaljuje. Nežno ju je uhvatio za nadlakticu i pozvao je u šetnju.

– Prošetaćemo po gradu, a onda ćemo se vratiti ovamo. Pretpostavljam da ste već ulazili u Crkvu Svetog groba.

– Jesam, više puta, i uvek me iznenadi zanos onih koji su tu prvi put.

– Smem li da vas pitam da li verujete u boga?

Marijana ga prekorno pogleda. Zašto joj je postavio to pitanje? Kako se usuđuje da zadire u njenu privatnost?

– Ne morate da mi odgovorite – rekao je Ezekijel, primetivši da joj je nelagodno.

– A vi? U šta vi verujete? – upitala ga je, izazivajući ga.

– Ja želim da verujem. Potrebno mi je da verujem. Ali ne znam da li verujem.

Na Marijanu je ovakav odgovor ostavio jak utisak. Razmišljala je na isti način i to ju je pogodilo.

– Zašto ste hteli da se ovde nađemo? – pitala je da bi promenila temu.

– Zato što ćete, kao što sam vam juče rekao, bolje razumeti ono što ću vam ispričati ako prođemo kroz neka od mesta na kojima su se ti događaji odigrali.

Ezekijel je hodao polako, a Marijana je pratila ritam njegovih koraka i čekala da starac započne priču.

– Zamislite da je 1920. godina – rekao joj je.

– U redu.

– Samuel je mnogo vremena provodio u laboratoriji s Netanelom. Obojica su uživali u izradi lekova i ispitivanju dejstava magistralnih preparata koje su sami smišljali. Ipak, redovno su radili i u polju. Kasija je čvrstom

Hulija Navaro

rukom upravljala Vrtom nade i podsećala je svakog člana na njegove obaveze prema zajednici, a one su podrazumevale obrađivanje zemlje, pomažanje u kućnim poslovima i obavezno konsultovanje sa ostalim drugovima i drugaricama pre nego što se potroši i jedan jedini novčić.

Netanel, koji se diskretno uklopio u komunu, bio je raspoloženi od ostalih stanovnika Vrta nade za priču s Rut i Kasijom, koje su ostale bez muževa.

Marina i Igor živeli su u slozi, mada ni Samuelu ni ostalim ukućanima nije moglo promaći da se jedno prema drugom ponašaju više kao drug i drugarica nego kao supružnici. Posle tolikih nesrećnih događaja koji su zadesili Vrt nade, činilo se da je konačno nastupilo neko mirnije vreme, naročito otkako se Luis vratio iz egzila u Egiptu. Došao je bez ikakve najave i svi su bili presrećni što je ponovo s njima.

Luis nije bio raspoložen da saopštava previše detalja o svom boravku u Kairu i njegovi prijatelji poštovali su tu njegovu želju. Još odranije znali su da o pojedinim temama nije voleo ni sa kim da priča, pa ni s njima.

– Meni ne smeta da sve ostane kako je i bilo – poverio se Samuel Netanelu.

Stari apotekar uvek ga je slušao s interesovanjem i pažnjom.

– Trebalo bi da nađeš ženu da se oženiš – usudio se da mu predloži.

– Ženu? Nisam više u godinama za ženidbu. Osim toga, koja bi želela da dođe da živi ovde? Vrt nade nije kuća, više liči na kibuc.

– Ne zaboravi da među našim ženama ima komunistkinja i socijalistkinja, a i one koje to nisu, navikle su na rad i žrtvovanje. Vrt nade je dobro mesto za život – odgovorio je Netanel dok je krajičkom oka posmatrao Danijela, Mirijaminog sina.

Netanel je imao previše životnog iskustva da ne bi primetio da Samuel i Mirijam stalno traže izgovor da budu zajedno. Ipak, ni jedno ni drugo nije se usuđivalo da preduzme nešto konkretno, zbog straha od odbijanja. Osim toga, tu je bio i Danijel, a Mirijam nikako nije želela da joj sin jednoga dana zameri što nije do kraja života ostala u žalosti za njegovim ocem, mada je Netanel smatrao da bi momku dobro došlo da ima očinsku figuru u svom životu i da bi jedini čovek koga bi prihvatio u toj ulozi bio Samuel, ali nije se usuđivao da to naglas kaže.

– Prestar sam da se ženim.

– Zar ne bi voleo da imaš decu?

Snovi prošlih vremena

– Ne znam, život mi nije pružio priliku čak ni da razmišljam o tome, mada... Da, voleo bih da imam decu.

– Još imaš vremena.

– Dobro, dosta više o tome, treba da pričamo o ozbiljnim stvarima. Zabrinut sam. Razgovaraću večeras s Muhamedom, moramo nekako da sprečimo sukobe između Arapa i Jevreja. Do sada nismo bili neprijatelji, zašto bismo sada postali?

Samuel je postavio pitanje više sebi samom nego Netanelu.

– Pa, jedan deo Arapa nikada nije prihvatio Balforovu deklaraciju, u njoj vide pretnju – odgovorio je farmaceut.

– Zar nisu princ Fejsal i doktor Vajcman postigli dogovor? Koliko mi se čini, Fejsal nije imao ništa protiv toga da Jevreji imaju svoj komad zemlje, a pošto je proglašen za kralja Sirije... – bio je uporan Samuel.

– Nije problem u Fejsalu, problem je u Britancima i Francuzima. Rekao bih da Žorž Klemanso, predsednik francuske vlade, neće dozvoliti Fejsalu da ostane na tronu, jer Francuska želi Siriju i Liban za sebe, a ako Britanci to dopuste, ista sudbina čeka i Palestinu.

Netanel nije imao nikakve sumnje u pogledu namera dveju pobedničkih sila u Prvom svetskom ratu.

– Moraju da poštuju dogovor sa šarifom Huseinom i njegovim sinovima Fejsalom i Abdulahom – negodovao je Samuel.

– Trebalo bi da ga poštuju, ali ne verujem da si toliko naivan da misliš da će to zaista i da urade. Ni Velikoj Britaniji ni Francuskoj ne bi odgovaralo da se stvori velika arapska država. Misliš li da su ratovali protiv Osmanskog carstva da bi sada dozvolili stvaranje novog carstva? Podeliće ovu oblast među sobom, a Arapi i mi ostaćemo kratkih rukava.

– Ne smemo da dozvolimo da nas zavade – insistirao je Samuel.

– Kao što ima Jevreja nacionalista, tako ima i Arapa nacionalista koji misle da je ovo njihova zemlja i da mi predstavljamo opasnost. Zato vrše pritisak na Britance da spreče dolazak novih Jevreja u Palestinu.

– Taj pritisak očito je delotvoran. Osim toga, vojni namesnik, ser Ronald Stors, nije baš naklonjen Jevrejima.

– Kažu da je posebno uzeo na zub Žabotinskog – istakao je Netanel.

– Iskreno, mogu da ga razumem, ni meni se ne sviđa Vladimir Žabotinski. On je ekstremista – uzvratio je Samuel.

Hulija Navaro

– On je čovek koji zna šta hoće i narod ga sluša. Doživljava ga kao vođu, mada se ni ja ne slažem s njim.

– Sada je najbitnije izbegavati sukobe s Arapima. Ono što se dogodilo u Tel Haju ne sme da se ponovi. Nije u redu to što on i njegovi prijatelji paradiraju naokolo u vojnim uniformama.

Samuelov glas odavao je zabrinutost.

– Pa, borili su se zajedno sa Englezima, pripadaju Jevrejskoj legiji. Seti se da su oni otvorili vrata pobeđi Saveznika. I nemoj da zaboraviš da je zemljoradničku koloniju u Tel Haju napala grupa razbojnika, iako ima onih koji tvrde da su se sukobili jevrejski i arapski seljaci. Nažalost, bilo je žrtava – podseti ga Netanel.

– Sve to ima veze s tenzijom koja je u Galileji stvorena posle Balforove deklaracije. Osim toga, Sirija i Liban veoma su blizu, a palestinskim Arapima ne sviđa se šta Francuzi tamo rade – odgovorio je Samuel.

– Zbog toga pojedinci, među njima i Vladimir Žabotinski, insistiraju na tome da treba da budemo spremni da se branimo vlastitim snagama – uzvratilo je Netanel.

– U svakom slučaju, Žabotinski mi se uopšte ne sviđa. Ljudi kao on ne ulivaju mi poverenje, previše me podseća na evropske fašiste.

Obojica su učitali kada su se otvorila vrata. Ušla je Mirijam, i Marina joj se, zadubljena u poslovne knjige, srdačno osmehnu.

– Danijel je ponovo zaboravio ručak? Rekla sam ti da ne brineš zbog toga, uvek je dobrodošao za našim stolom. Mojoj majci to ni najmanje ne smeta i kaže da zaista nema potrebe da mu pakuješ ručak.

– Kasija je veoma velikodušna, ali previše vas ima da biste hranili još jedna usta. Neka bar podeli s vama ono što mu ja pripremam za ručak.

– Kako je Judita? – zanimalo je Marinu.

– Dobro je, mada nikako ne možeš da je ubediš da treba da se odmori. Oduvek je bila takva, obožava da radi i da pomaže Josiju.

– I ti mnogo radiš – primeti Marina.

– Doprinosim koliko mogu, to je najmanje što mogu da uradim da pomognem sestri i zetu i uzvratim im za sve što su učinili za mene. Osim toga, preopterećeni su, sve više ljudi im dolazi u kuću. Avram nikada nije odbijao da pregleda nikoga ko bi zakucao na vrata, bio on bogat ili siromašan, a Josi je isti otac. Naravno, s obzirom na trenutnu situaciju u Jerusalimu, dosta bolesnika obraća im se za pomoć, jer znaju da im neće tražiti da plate.

Snovi prošlih vremena

– Tvoja sestra kaže da umeš da namestiš kosti posle preloma bolje nego većina lekara.

– Josi mi je pokazao kako se to radi i kaže da imam laku ruku.

Samuel prekide ćaskanje žena da bi pozvao Mirijam da im se pridruži za ručkom.

– Ne mogu da ostanem, došla sam samo da donesem ručak sinu, ali moram da se vratim. Najmanje tridesetak njih čeka da ih Josi pregleda, on i Judita jedva izlaze na kraj – izvinila se Mirijam.

– Dobro, onda ću te ispratiti donekle, ionako nisam mnogo gladan – rekao je Samuel dok je oblačio jaknu.

Dugo su šetali i pričali, iako ni o čemu bitnom.

– Miriše na proleće – primeti Mirijam.

– Naravno, već je april.

– Hoćete li doći na sabat? Josi bi želeo da vidi Luisa.

– Ah, Luis! Dolazi i odlazi bez objašnjenja, ali svima nam je drago što je ponovo s nama.

– Šta misliš, da li će se sukobi rasplamsati? Strašno je ono što se dogodilo u Tel Haju – kazala je Mirijam prigušenim glasom.

– Ne smemo da preuveličavamo događaje – rekao je Samuel da bi je smirio. – Nije prvi put da razbojnici napadaju naša naselja. Luis kaže da ti Arapi, zapravo, nemaju ništa protiv Jevreja i da su na taj način, u stvari, hteli da izraze protest protiv uticaja Francuza na severu Galileje. Uostalom, napadnuta su i neka hrišćanska naselja.

– Hoćemo li svi zajedno da proslavimo Pashu? Ostalo je još samo nekoliko dana do nje... Jasmin nam je rekla da će doći i Mihail iz Tel Aviva.

Samuela je zbolelo to što je od Mirijam saznao da Mihail planira da za Pashu dođe u Jerusalim. Znao je da je zaljubljen u Jasmin i ona u njega i da su se stalno dopisivali, ali zar mu je bilo toliko teško da i njemu s vremena na vreme napiše pismo?

– Voleo bih da Pashu proslavimo s vama, ali to zavisi od Rut i Kasije.

– Ove godine Pasha se slavi kada i arapski Nabi Musa i hrišćanski Uskrs – napomenu Mirijam.

– Nabi Musa je maltene jevrejski praznik. Na kraju krajeva, slavi se u čast Mojsija.

– Da li će ga Dina slaviti? – zanimalo je Mirijam.

Hulija Navaro

– Dina je neverovatna žena koja živi da bi usrećila druge. Učiniće šta god treba da udovolji Muhamedu, snahi Salmi, Aji i malom Ramiju. Malecki joj je vratio osmeh na lice. Pre neki dan rekla mi je da je to što je postala baka nešto najlepše što joj se desilo u životu.

– Rami je baš sladak – primeti Mirijam.

– Stvarno jeste i veoma je inteligentno i veselo dete.

Rastali su se kod ulaza u Stari grad. Samuel je pomislio kako mu Mirijamino društvo sve više prija i pitao se da li i ona oseća isto.

Tog 4. aprila 1920. godine čitav Jerusalim je slavio. Arapi, Jevreji i hrišćani preplavili su ulice Starog grada.

Luis se probudio uznemiren. Već nekoliko dana boravio je u Vrtu nade i, mada se uvek trudio da ne opterećuje prijatelje svojim brigama, ovoga puta morao je da podeli svoje strepnje sa Samuelom.

– Nije mi jasno zašto je namesnik Stors uslišio molbu porodice Huseini da svečana povorka prođe kroz grad.

– Ipak je to uticajna porodica, i sam gradonačelnik je jedan od njih. Ne razumem zašto te to brine.

– Zato što je očigledno da između Arapa i Jevreja postoji sve više trzavica. Namesnik Stors morao bi da preduzme sve da predupredi incidente. Uostalom, povorka je uvek išla oko grada, nikada kroz grad. Znam da je doktor Vajcman razgovarao s namesnikom...

– Ser Ronald Stors ne voli kad mu drugi pričaju šta treba da radi, pogotovo ne Haim Vajcman, koji je postavljen na čelo Cionističke organizacije – kazao je Samuel.

– Stors bi trebalo da spreči bilo kakav konflikt posle Tel Haja... Znaš i sam kakva je to tragedija bila i da je odnela nekoliko života.

– Znam, ali smiri se, Luise, takvo nešto ne može se dogoditi u Jerusalimu.

– Idem na sastanak s prijateljima, pažljivo ćemo pratiti šta se dešava.

– Najbolji način da sprečimo da se bilo šta desi jeste da budemo mirni i ne nasedamo na provokacije. Arapi nam nisu neprijatelji – zaključio je Samuel.

– Znaš, nisam baš siguran u to. Jesi li pročitao neki od njihovih letaka? Nazivaju nas psima...

– Ne smemo da dozvolimo da na nas utiču nacionalističke grupe koje u nama vide opasnost. Treba da ostanemo smireni.

Snovi prošlih vremena

Ubrzo pošto je Luis otišao, Kasija i Rut kazale su Samuelu da će otići do Starog grada.

– Nećemo se dugo zadržati, pošto Dina želi da s njima proslavimo Nabi Musu. Aja je rekla Marini da je njena majka još juče počela da sprema hranu. Radujem se što ćemo se svi okupiti za jednim stolom – prokomentarisala je Kasija.

I Samuel se radovao tome. Nije bilo mnogo prilika za zajednička okupljanja. Iako se činilo da je Muhamed srećan sa Salmom, a Marina sa Igorom, kad god bi se našli na istom mestu, između njih bi se stvorila tenzija koja bi zahvatila sve prisutne. Čak i posle Ahmedove i Zaidine smrti, Dina se na sve načine trudila da održi dobre odnose s komšijama, tako da ni za šta na svetu ne bi odbili njen poziv. Unuci Rami, Ajin sin, i Vadi, Salmin i Muhamedov sin, bili su melem za njenu dušu. Salma se nedavno porodila, Vadi je imao tek mesec dana i ispunio je Muhamedov život radošću i ponosom. Salma je osetila olakšanje kada je rodila muško dete, jer je to učvrstilo njen odnos s Muhamedom. Nije mogla da nađe mužu nijednu zamerku, ali primetila je da se on ponekad zagleda u Marinino lice.

Netanel se ponudio da pravi društvo Rut i Kasiji u šetnji do Starog grada. Marina i Igor su još rano ujutro izašli i pridružili se slavlju stanovnika Jerusalima. Samuel je insistirao na tome da čitav dan praznuju, tako da će iskoristiti to sunčano jutro da obiđu prijatelje, između ostalih, i porodicu Jona. Josi i Judita želeli su da se kod njih u kući proslavi Pasha, ali su na kraju pristali da Dina priredi dvostruko slavlje, za Nabi Musu i jevrejsku Pashu.

Samuel je ostao sam kod kuće i uživao u toj nenadanoj samoći. Život u komuni nije omogućavao nimalo privatnosti, bez obzira na to što su se svi odnosili jedni prema drugima s mnogo poštovanja i diskretnosti. Seo je u staru stolicu za ljuljanje koju je Arijel napravio za sebe i bacio se na čitanje, uživajući u tišini.

Za tragediju je čuo tek oko podne. Danijel, Mirijamin sin, dojurio je do Vrta nade i sa suzama u očima preklinjao ga da pođe s njim.

– Majka te zove da dođeš... Grozno je, grozno, sve će nas poubijati!

Dok je trčao za Danijelom, pokušavao je da izvuče iz njega šta se desilo, ali mladićeva objašnjenja bila su nepovezana.

– Brat muftije Huseinija, on je kriv – kazao je Danijel isprekidanim glasom.

Hulija Navaro

– Ali šta je to uradio hadži Amin el Huseini? – pokušavao je da otkrije Samuel, kome je bilo teško da drži korak s Danijelom, a i osećao je stezanje u grudima.

Pre nego što su ušli u Stari grad, naišli su na rulju i kaos, i Danijel je, prestravljen, ustuknuo kada je čuo grupu Arapa kako viču „smrt Jevrejima“. Samuel je taj poklič doživeo kao ubod nožem. U prvi mah hteli su da se sakriju u jednom prolazu, ali su nastavili da trče bez ikakvog cilja, sve dok Samuel nije mogao dalje, jer je ostao bez daha. Ljudi oko njega trčali su i vrištali. Bio je pometen i vrtelo mu se u glavi, i trgao se tek kada su neki mladići počeli motkama da tuku dvojicu ljudi već zašlih u godine koji su bežali ka jevrejskoj četvrti. Samuel se razdrao na njih i tražio da bace motke, ali ga jedan od mladića udari i istovremeno povika: „Palestina je naša!“ Obrušili su se i na Danijela, koji je pao posred lokve krvi. To je poslednje što je Samuel video pre nego što se onesvestio od udarca u glavu.

Mladićima je to, izgleda, bilo dovoljno, pošto su se okrenuli i otišli, ostavivši ih da leže na ulici. Samuel je tek posle izvesnog vremena povratio svest. Kraj sebe je ugledao uplakanog i očajnog Danijela, koji je pokušavao da ga osvesti.

Nekako je uspeo da ustane i nastavi da beži od bezumlja koje je zavlдалo gradom. Začuli su pucnje i ugledali grupu Arapa naoružanih pištoljima, koja se sukobila s drugom grupom, takođe naoružanom.

– Ono su Jevreji – kazao je Danijel.

Samuel nije odgovorio. Nekoliko metara od njih ležalo je desetak ranjenika i, kada ih je primetio, odmah je krenuo ka njima.

– Gde su Britanci?

Ovo pitanje pre je uputio sebi samom nego Danijelu, od koga, znao je, nije mogao dobiti odgovor. Ubrzo su naleteli na još jednu grupu Arapa koji su upadali u kuće Jevreja, odakle su se čuli jezivi krici. Opet su dobili batine, ali ovoga puta jedan od napadača sabljom je zamahnuo ka Danijelu i posekao ga po butini. Samuel je hteo da mu pohrli u pomoć, ali nije mogao. Najpre je začuo fijuk, a onda osetio oštar bol u ramenu. Neko je pucao u njega. Obojica su se našli na zemlji i ponovo primili sijaset udaraca i uvreda. Samuel je osetio da se rastaje od života. Izgubio je svest.

Kada se osvestio, shvatio je da leži na podu kuće koja mu je bila potpuno nepoznata. Pogledom je potražio Danijela, jer nije bio u stanju da

Snovi prošlih vremena

govori. Neka starija žena očistila mu je lice vlažnom krpom i zamolila ga da bude miran.

– Ne pomeraj se, ovde si na sigurnom.

On je ipak pokušao da se uspravi, ali je odustao kada je osetio jak bol koji se pružao od ramena ka grudima.

– Neki od naših ljudi su im se suprotstavili, ali masakrirali su nas... – izjavila je žena.

Čovek, takođe zašao u godine, čučnuo je kraj njega i dao mu čašu vode.

– Popij, prijaće ti. Mladićeva noga ne izgleda dobro, ali ne možemo sada da idemo po doktora. Još se čuje galama. Prava je sreća što vas nisu ubili. Bednici su bili besni što nisu uspeali da sruše vrata naše kuće. Komšije nisu bile te sreće. Upali su im u kuću i gadno ih pretukli. Divljaci nisu štedeli ni žene ni decu. Kao što rekoh, imali ste sreće, mislili su da ste mrtvi i ostavili su vas da ležite na zemlji. Mi smo virili kroz prozor na spratu i videli smo šta se desilo. Čim se ukazala prilika, dovukli smo vas ovamo.

Nisu bili jedini. Na ćebetu prostrtom na podu ležala su još dva muškarca i tri žene. Njihovi spasioci trudili su se svim silama da im pomognu koliko mogu.

Samuela je bolelo svaki delić tela, ali je uz veliki napor uspeo da podigne glavu, u čemu mu je pomogao vlasnik kuće.

– Polako, polako... Sada ne možeš nikuda da ideš. Ovde ste bar bezbedni. Moj otac bio je kovač i hteo je pošto-poto da imamo gvozdena vrata.

– Šta se desilo? – promućao je.

– Ne znam, samo mogu da ti kažem da smo, kada smo se spremali da izađemo iz kuće, najednom ugledali nekoliko desetina Arapa kako trče ulicama i uzvikuju „smrt Jevrejima“ i nazivaju nas psima. Uplašili smo se i sakrili se od rulje. Ne želim da te plašim pričama o tome šta smo sve videli...

– Ali kako je došlo do svega ovoga? – pitao je ponovo, ali čovek nije mogao da mu odgovori.

– Već sam ti rekao, ne znam.

I da je znao odgovor, Samuel ga ne bi čuo, jer je ponovo izgubio svest.

Prošlo je nekoliko sati, koji su svima izgledali kao večnost, pre nego što se situacija smirila. Vlasnik kuće dugo je virio kroz prozor na spratu, a onda se konačno usudio da izađe i potraži pomoć. Vratio se prilično brzo. Izgledao je izbezumljeno. Ne obraćajući se nikome konkretno, ispričao je sve što je čuo.

Hulija Navaro

– Ima nekoliko stotina povređenih na svim stranama, Arapa, Jevreja, pa čak i hrišćana. Kažu da je za sve kriv jedan od Huseinija, gradonačelnikov brat. Britanci ništa nisu mogli. U komšiluku su silovali kćerku mog dobrog prijatelja... – Čovek više nije mogao da izdrži i briznuo je u plač.

Danijel je uz pomoć vlasnika kuće uspeo da dođe do ugla u kojem je ležao Samuel. Bolela ga je noga. Posekotina od sablje bila je duboka gotovo do koske. Samuel je bio ošamućen, tako da nisu bili u stanju da uteše jedan drugog, ali bar su bili zajedno. Čovek im je prišao da ih pita koga treba da obavesti. Danijel ga je zamolio da potraži njegovu majku i teču Josija.

– Moj teča je lekar i živi blizu, dve ulice odavde – objasnio je.

– Ah, pa ti si sestrić Josijeve žene! Nisam te prepoznao! Avram Jona i ja bili smo prijatelji i dobro poznajem njegovog sina Josija. A i tebe, ti si sin Juditine sestre, Mirijam.

– Tako je.

Čovek im je rekao da se zove Barak, a njegova žena Debora. Oboje su davali sve od sebe da pomognu svima kojima su pružili utočište.

Kada je Danijel ugledao teču Josija, rasplakao se.

– A majka? Gde mi je majka? – upitao je sa strepnjom u glasu.

– Dobro je, ne brini. Došao sam sâm, jer nisam hteo ništa da rizikujem. Barak će mi pomoći da vas odvedem mojoj kući, tamo ću da vas previjem – rekao je dok im je na brzinu pregledao povrede.

– Nemoj da me lažeš. Je li mi majka sigurno dobro? – insistirao je Danijel.

– Ne lažem te. Ne umem da lažem – odgovorio je Josi.

Morali su da naprave improvizovana kolica da bi preneli Danijela, jer nije mogao da hoda. S druge strane, Samuel je izgubio mnogo krvi i jedva da je bio svestan, imao je visoku temperaturu i Josi se zabrinuo za njegovo stanje.

– Ne bih ga pomerao odavde. Možda možemo da ga prebacimo na krevet? – pitao je Barak.

To su i uradili. Josi mu je dao da popije nešto od čega je zapao u dubok san, a potom mu je izvadio metak koji mu se nalazio u ramenu, blizu ključne kosti.

Sukob je okončan i grad je pokušavao da se polako vrati u uobičajeno stanje. Međutim, od tog aprila 1920. godine između Jevreja i Arapa ništa više nije bilo isto.

Snovi prošlih vremena

* * *

Samuel se dva dana i dve noći borio za život. Josi ga je obilazio kad god bi ugrabio slobodan trenutak i bio je očajan što mu prijatelji ne pokazuju znake poboljšanja. U Josijevoj kući takođe je bilo mnogo povređenih. Čak ni uz Mirijaminu pomoć nisu uspevali da pomognu svima.

Trećeg dana, konačno, Samuel je otvorio oči i kraj sebe ugledao Josija i Mirijam. Oboje su izgledali zabrinuto i na licima su im se ocrtavali umor i bol.

– Šta se desilo? – uspeo je s krajnjim naporom da izgovori reči koje kao da su se zaglavile u grlu.

– Živ si i to je za sada jedino bitno – odgovorio je Josi utučeno.

– Šta se desilo? – očajnički je želeo da zna.

– Smiri se, moraš da se odmaraš.

Prenuo ga je Mihailov glas.

– Ti... tu si...

Osetio je veliko olakšanje, jer je znao da je na bezbednom.

– Došao sam za Pashu, rano ujutro. Jasmin mi je rekla da Dina sprema ručak za Nabi Musu i da smo svi pozvani. Hteo sam da te iznenadim, mada mi je Jasmin rekla da verovatno pretpostavljaš da planiram da dođem za Pashu – objasnio je Mihail.

– Ne smeš da se zamaraš, biće vremena za priču – prekinu ih Josi.

– Želim da znam šta se desilo – preklinjao je Samuel.

– Nemoj da brineš – insistirao je Josi.

– Ali već je zabrinut i neće prestati da brine sve dok mu ne kažemo šta se dogodilo.

Luis je iskoračio iz tamnog kutka u kojem je stajao.

– Luise... – prošaputao je oraspoloženi Samuel.

– Haži Amin el Huseini pokrenuo je ovaj pakao. Stao je pred gomilu s Fejsalovim portretom u rukama. Ljudi su počeli da uzvikuju „Palestina je naša zemlja“ i skroz su podivljali... Krenuli su ka jevrejskoj četvrti i napali svakoga na koga bi naišli – objašnjavao je Luis.

– Nećemo ništa da ublažavamo – umešao se Mihail. – Očigledno je da je hadži Amin el Huseini želeo da se desi baš ovo što se desilo. Hoćeš da kažeš da je slučajnost to što se tamo zadesilo toliko ljudi naoružanih motkama, noževima i pištoljima? Ne, sve je to unapred smišljeno, a nesposobni namesnik, ser Ronald Stors, nije mogao da kontroliše situaciju.

Hulija Navaro

– A kako je mogao, kada raspolaže tek s nešto više od sto policajaca? On sam morao je da se skloni u generalštab koji se nalazi u Austrijskom domu – uzvratila je Mirijam.

– Trebalo je da poslušša doktora Vajcmana kada ga je ovaj upozoravao da nije pametno pustiti povorku da prođe kroz Stari grad. Povrh svega, Britanci su samo gledali kako da zaštite hrišćane koji su se u Crkvi Svetog groba molili bogu da pošalje Blagodatni oganj. Ipak, i tamo su izbili neredi. Izgleda da je došlo do sukoba Sirijaca i Kopta... ne pitaj zašto. Jedino znamo da je Žabotinski samovoljno i na sopstveni rizik odlučio da sa svojim drugovima izađe na ulice i pokuša da zaustavi Arape i odbrani jevrejsku četvrt. Bila je to velika greška, jer su na taj način samo pogoršali situaciju i uzburkali strasti. Pucalo se i bilo je mrtvih. Petoro Jevreja i četvoro Arapa izgubilo je život i bilo je na stotine povređenih. Ali mi smo izvukli deblji kraj, jer su većina povređenih Jevreji – ispričao je Luis.

– Stors sada traži krivce i naredio je hapšenje pojedinih izgrednika. Amin el Huseini pobegao je iz Jerusalima, ali Žabotinskog je uspeo da strpa u zatvor – dodao je Josi.

– Vrhunac svega je što neki Storsovi ljudi pričaju kako su za sve krivi boljševici – gnevno je prokomentarisao Mihail.

Samuel zatvori oči, pokušavajući da shvati šta su mu upravo ispričali. Vrtelo mu se u glavi, bio je umoran i nije imao volje za životom.

– A Kasija i Rut? Bile su u gradu s Netanelom – pitao je.

– Rut je u veoma lošem stanju, dobila je ubod nožem, baš kao i Netanel, koji je hteo da ih zaštiti. Kasija je dobro, slomljena joj je ruka i ima nekoliko modrica – odgovori mu Josi.

– A Marina... Marina je povređena, a Igor zamalo nije izgubio život – dodao je Mihail.

– Moju sestru pregazili su kada je pokušala da pomogne nekim starcima koji su bežali. Oborili su je na zemlju i šutnuli je u glavu, a onda su je tukli motkama i... – Mirijam nije mogla da zadrži suze.

Samuel je probao da se koncentriše na Mirijamine reči. Bilo mu je teško da shvati šta mu pričaju. Učinilo mu se da su rekli da su Rut i Kasija samo povređene, ali da li je dobro razumeo? I Marina, šta su mu rekli za Marinu?

Video je bolnu grimasu na Josijevom licu i Mirijam kako nadlanicom briše suze.

– Judita... Šta se desilo s Juditom?

Snovi prošlih vremena

– Izgubila je vid, ne znam da li će ga povratiti – rekao je Josi glasom koji je istovremeno odavao očaj i bes.

Samuel ponovo sklopi oči. Nije mogao više da ih sluša. Želeo je da utone u san, da ništa ne oseća.

– Mora da se odmori – kazao je Josi kada je video bolan grč na njegovim usnama. Taj bol nije bio rezultat fizičkih povreda, već je dolazio iz dubine duše. Isti takav bol razdirao je i Josija.

Na svoju veliku žalost, Samuel je ubrzo sve češće bio budan. Iako bi on lično radije lutao mračnim hodnicima besvesti, Josi je činio sve što je u njegovoj moći da ga održi u svesnom stanju, a Mirijam mu je u tome svesrdno pomagala.

Njena topla ruka na njegovom čelu pružala mu je utehu. Tužno mu se osmehivala i donosila mu hranu, nadajući se da će se uskoro oporaviti.

Za Mirijaminim prisustvom, zapravo, nije ni bilo potrebe, jer su se Barak i Debora dobro brinuli o Samuelu. Primili su ga u svoju kuću i ponašali se prema njemu kao da im je rod rođeni.

Debora je rekla da ima sina koji živi u Galileji, gde je otišao zbog ljubavi prema jednoj socijalistkinji koja je došla iz Rusije. Jakoj i hrabroj ženi koja je svojoj svekrvi slomila srce, jer joj je odvela sina jedinca i pretvorila ga u zemljoradnika koji se zajedno s drugim sanjarima hvatao ukoštac s vremenskim nepogodama i ćudima zemlje.

Samuel nije znao koliko je vremena proveo u Barakovoj i Deborinoj kući. Iako im je bio zahvalan za sve što su za njega činili, čeznuo je za Vrtom nade. Nije mu davalo mira to što ne može svojim očima da vidi posledice nereda za vreme Nabi Muse.

Molio je Josija da ga prebaci tamo, ali ovaj se opirao toj ideji.

– I dalje si vrlo slab, sačekaj još malo. Osim toga, još postoje uslovi za izbijanje novih nemira, čitao sam u novinama da su na Konferenciji u San Remu velike sile odlučile da dodele Palestinu Velikoj Britaniji. Predsednik vlade Lojd Džordž prihvatio je mandat.

– Je li to loše? – upitao je Samuel, umoran.

Josi nije mogao da mu odgovori, iskreno, nije znao.

Jednog popodneva je Debora, vidno uznemirena, ušla u sobu u kojoj je bio smešten Samuel, prišla njegovom krevetu i šapnula mu:

Hulija Navaro

– Neki Arapin želi da te vidi, kaže da ti je prijatelj. Došao je sa ženom.

– Neka uđu – rekao je, ne razmišljajući o tome ko bi to mogao biti.

Deboru je iznenadilo to što mu se lice ozarilo kada je ugledao mladog Arapina koji je, uspravnog ali stidljivog držanja, stajao na vratima, dok se žena koja je došla s njim odlučnim korakom uputila ka Samuelovom krevetu.

– Muhamede! Dina!

U tom trenutku Samuelu su niz obraze potekle sve one suze koje je skupljao tih dana.

Muhamed mu priđe i lagano mu spusti ruku na rame. Nije zaplakao, iako su mu oči bile pune suza, koje je jedva uspeo da zadrži. Za razliku od njega, Dina je neutešno plakala.

– Nismo ranije došli da te obiđemo, jer u Jerusalimu više niko nije bezbedan. Bilo me je strah da dođem u jevrejsku četvrt, ali znaš već kakva je moja majka. Rekla je da više ne može da izdrži i da će, ako ja ne budem hteo da pođem s njom, doći sama. A ja... nisam bio siguran da li želiš da nas vidiš...

Samuel stegnu Dininu ruku. Snažnu ruku koja je znala šta je to težak rad, ali koja je bila puna topline.

– Dina... Hvala vam, dovoljno mi je da vas vidim, pa da se osetim bolje – rekao je Samuel kroz osmeh.

– Je l' sam ti rekla? A ti si mislio da će ono što se desilo pomutiti naše prijateljstvo? To se nikada neće dogoditi! Ne poznaješ Samuela tako dobro kao ja.

Dinine reči bile su ispunjene ponosom. Bila je ponosna, jer je znala da nije mogla da pogreši u vezi s tim čovekom koji je iznemogao ležao u krevetu i kome je njen muž verovao i poštovao ga.

– Žao mi je zbog svega što se desilo.

Muhamed nije znao kako da objasni prijatelju ono što se dogodilo za Nabi Musu.

– Tragedija nije ni nas zaobišla. Moj brat Hasan pogođen je metkom i jedva je preživio. Još se oporavlja, kao i bratanac Džaled. Jedino dobro što je proizašlo iz ovog haosa jeste da se moja snaha Lejla trгла iz depresije u koju je zapala posle gubitka sina prvenca, pa sada ponovo vodi brigu o kući. Nije joj bilo druge – i muž i sin trenutno su joj nepokretni. Hasan je ostao bez dela desnog stopala. Hramaće do kraja života – pričala je Dina s bolnim grčem na licu.